

Moseby

Kulturmiljø nr. 38

Tema

Bosætning, byer

Emne

Byudvikling, tørve- og briketfabrikation

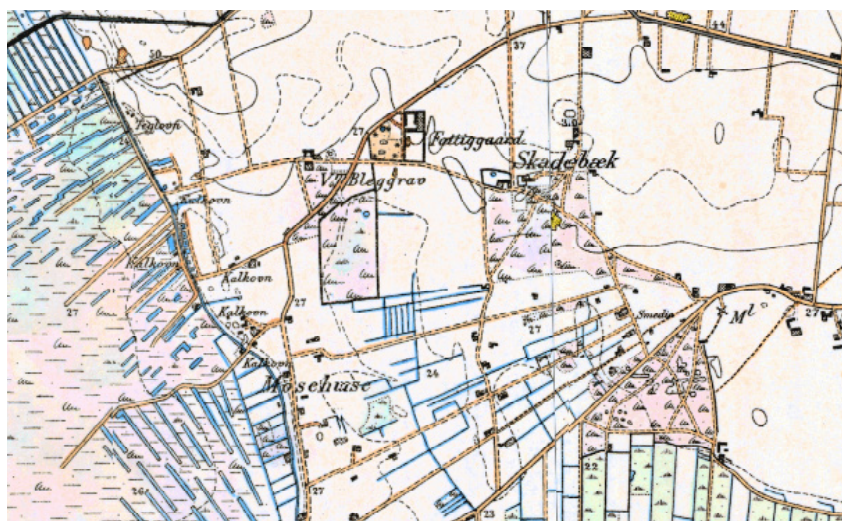
Sted/Topografi

Moseby er en slynget vejby beliggende på de lave arealer øst for Koldmose, nord for Sandmose og lige sydvest for Kås.

Kulturmiljøet omfatter udover Moseby og Kaas Briketfabrik også bebyggelsen langs Langgade, der binder Moseby og Kås sammen. Arealgrænsen følger mod nord Langgade og Briketvej, mod vest Øksenbæk, mod syd Rødhusvej og mod øst Gl. Kaasvej. Arealgrænsen ligger ca. 100-200 m fra de nævnte veje og er begrundet i hensynet til ind- og udsyn.

Tid

Ca. 1850 til i dag.

Karakteristik

Moseby

Den ældste bebyggelse i Moseby går tilbage til den sidste halvdel af 1800-tallet. Ejendommene ligger spredt i området langs Koldmosens østside. Fra Svingelbro i syd til Kovstedbakken i nord lå der omkring år 1900 en snes huse med små jordtilliggende.

Tørvegravningen i Store Vildmose har i lange perioder været en vigtig del af indtægtsgrundlaget for mange i Moseby. Her fra 1940'erne. Vendsyssel historiske Museum.

Moseby er som nævnt det, der går under betegnelsen en slynget vejby, som er karakteriseret ved, at bebyggelserne ligger i en enkelt række langs vejen. Denne bebyggelsesform fortsætter fra Moseby til Kaas ad Langgade og får herved de to byer til på det nærmeste at være vokset sammen.

Efter 1950-erne udfyldtes arealerne i nogle områder med huse, som bryder med den oprindelige bebyggelsesstruktur.

Moseby blev indtil 1880'erne kaldt *Mosehusene*, men efter opførelsen af byens skole foranledigede en lærer Krogh, at byens navn ændredes til Moseby.

På grund af den forholdsvis ringe landbrugsjord findes der ikke mange egentlige landbrugsejendomme i byen, og Moseby består derfor mest af fritliggende enfamiliehuse. De fleste af Mosebys indbyggere har derfor måttet finde beskæftigelse uden for landbruget, og her gav mosens tørv og de rige kridtbanker i undergrunden oplagte muligheder. Allerede før 1900 begyndte enkelte at grave tørv, der kunne afsættes i omegnens byer, og langs mosens østside lå kalkovnene tæt. Fra omkring 1910 blev Moseby kendt i Vendsyssel for sin tørve- og kalkproduktion og frem til 1920'erne oplevede Moseby således en stor tilflytning med mange nye huse til følge.

*Bebyggelsen i den nordligste ende af Bleggravsvej er hovedsageligt fra 1950'erne.
Vendsyssel historiske Museum 2006.*

Perioden mellem verdenskrigene var generelt præget af stagnation i udviklingen af landets mindre byer, og således også i Moseby. Først da den teknologiske udvikling og velstandsstigningen for alvor satte ind i slutningen af 1950'erne, oplevede byen på ny en solid udvikling. Som i resten af landet fik mange almindelige borgere nu mulighed for at få egen bil og eget hus, så de kunne bosætte sig i længere afstand fra arbejdspladsen. I tiden frem til begyndelsen af 1970'erne blev Moseby derfor udbygget med flere parcelhuskvarterer.

Et karakteristisk træk for Moseby er husenes størrelse. Det er iøjnefaldende, hvor små de mange enfamiliehuse oprindeligt var. Derfor har mange af husene fået tilbygninger, så de er mere i overensstemmelse med moderne familiers behov. De små huse minder eftertiden om de trange, kår beboerne i området har levet under.

Granvej er hovedsageligt bebygget i årene 1910 til 1930 med små arbejderboliger.
Vendsyssel historiske Museum 2006.

Området omkring Moseby og Kås har ingen indlysende forudsætninger som erhvervsudviklingsområde, men ihærdige iværksættere og en aktiv politisk indsats har i nyere tid udviklet kommunen til et aktivt industriområde, som også kan afspejles i Mosebys udvikling.

Kaas Briketfabrik

Kaas Briketfabrik ligger markant nordvest for Moseby på den såkaldte Kovstedbakke.

Helt tilbage til 1800-tallet har der været tørveproduktion af et mindre omfang i Store Vildmose, men fra 1906 begyndte det for alvor. Bygningerne til Kaas Briketfabrik A/S blev opført i 1925, men virksomheden havde i begyndelsen svære betingelser, idet metoderne til fremstillingen af en ren tørebriket stadig var uprøvede. Først i 1932 kom der, på trods af afsætningsproblemer, rigtig gang i produktionen. Dette skyldtes en ny fremstillingsmetode, hvor man udspulede mosetørven med vand under højtryk og bagefter indtørrede den flydende "suppe", der blev resultatet af udspulingen, til briketter. Senere gik man over til at fræse tørven til pulver, der så blev presset til briketter.

Kås Briketfabrik var gennem mange år den største og vigtigste arbejdsplads for indbyggerne i Moseby. I dag ligger fabrikken markant i landskabet som en ruin.
Vendsyssel historiske Museum 2006.

Briketfabrikken var den første af sin art, ikke alene i Danmark, men i verden. Og der kom folk fra forskellige verdensdele for at lære, hvordan man fremstillede briketter. Især under besættelsen 1940-45 var der stor efterspørgsel på briketter, og fabrikken blev en me-

get stor arbejdsplads. Der blev arbejdet i toholdsskift (fra fem morgen til ti aften). I højsæsonen var der ansat 420 mænd og flere end 220 kvinder og børn. 30 traktorer var i gang i mosen og på fabrikken. En stor del af de ansatte var personer fra Moseby og omegn. I perioden hvor produktionen var på sit højeste (1930'erne – 1950'erne) blev der årligt fremstillet omkring 600.000 tons briketter og 450.000 tons tørv.

Kaas Briketfabrik A/S måtte lukke for produktionen i 1965 på grund af manglende efterspørgsel - tørv var blevet afløst af olie, gas og kul. Lukningen var både socialt og økonomisk en katastrofe for det lille samfund, hvor fabrikken havde spillet en så stor rolle i mere end tredive år. Efter fabrikkens lukning blev virksomhedens 500 tønder land udlagt som landbrugsjord og hovedsageligt opdyrket med korn.

Bevaringstilstand

Størstedelen af husene i Moseby har, som nævnt, været igennem til- og ombygninger, men der er dog enkelte huse som stadig står i den oprindelige form. De fleste af disse er bygget i tiden fra 1960 og frem, men der findes også nogle få fra sidste halvdel af 1800-tallet og et enkelt fra første halvdel (1837).

En særlig karakteristisk og til dels uspoleret række arbejderboliger (1910-20) ligger på Granvej.

Briketfabrikken ligger som nævnt markant i landskabet, men er i dag præget af stærkt forfald. Selv om fabriksinventaret ikke mere findes, er mur- og tagkonstruktioner stadig i en sådan stand, at de kan reddes, såfremt der kan findes anvendelse for komplekset til nye formål i lokalsamfundet.

Sårbarhed

Mosebys hovedstruktur som slynget vejby med de enkelte husrækker gør bebyggelsesstrukturen meget tydelig. Det er derfor vigtigt, at man bibeholder denne karakter og ikke udbygger med stikveje og bagvedliggende udstykninger. Dette gælder også for Langgade, der er med til at understrege denne struktur.

For at sikre denne udvikling vil en bevarende lokalplan for området være ønskelig. Det vil samtidig være vigtigt, at man i den fremtidige byudvikling ikke tillader bygninger eller tilbygninger, som i væsentlig grad skiller sig ud fra de nuværende huses størrelse og karakter.

Bonitering

For et lokalområde der ofte har været præget af stor arbejdsløshed, står Kaas Briketfabrik som et minde om en uddød industri, der tidligere har givet eksistensgrundlag for mange. Fabriksbygningerne kan således betragtes som et vartegn for Moseby og hele omegnen.

Briketfabrikken er både et vigtigt stykke dansk industrihistorie (energiproduktion) og et stykke lokalhistorie.

Kontekst/sammenhænge

Kulturmiljøet viser tydeligt en bebyggelsesudvikling for en vejby, hvor hovedstrukturen i vejforløbene er så godt som uforandret siden 1880'erne, som det er tilfældet i og omkring Moseby.

Anvendt kildemateriale

BBR - register.

Jensen, Sven Allan: *Nordjyske byers oprindelse og historie*, 2003.

Pedersen, Søren: *Jetsmarks sogns historie*, 1966.

Qvistorff, Helge V. og Henrik Bugge Mortensen: *Det ukendte Nordjylland*, Ålborg 1993.